

Н. М. Оніщенко*

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

Не викликає сумніву той факт, що однією з найважливіших проблем сучасного правового розвитку в Україні є вади та недоліки правового регулювання. Інколи вони мають такий характер, що спричинюють серйозні дисфункції та дисфорії в правовому розвитку країни.

Не можна заперечувати і той факт, що сьогодні законодавство, його система, процеси систематизації, якщо не є досконалими в повному розумінні цього слова, то принаймні відповідають необхідним умовам, стандартам та критеріям, висунутим Європейським співтовариством для країн з розвинутою правовою системою. В такий спосіб можна констатувати, що причинами “хворобливого” стану захисту прав, свобод і законних інтересів, у тому числі в сфері цивільних правовідносин, є, в першу чергу, недосконалість змісту та форми процесів правового регулювання та правореалізації.

Реалізація права являє собою необхідну сферу життя існування права, без чого воно втрачає свій соціальний зміст. У свій час Ш. Л. Монтеск’є констатував, що коли він збирався їхати в яку-небудь країну, то не дивився на те, які там закони, а дивився на те, як вони там реалізуються. Отже, це є свідчення того, що кожного пересічного громадянина набагато більше хвилює реалізація законів, ніж їх існування на папері.

Людство завжди надавало і надає важливого значення соціальному регулюванню і упорядкуванню суспільних відносин. Особлива увага з моменту виникнення держави і права приділялася і приділяється ефективному правовому регулюванню. Неодноразово підкреслювалося, що в системі соціального регулювання важлива роль належить саме правовому, бо для кожного суб’єкта права система засобів і способів реалізації права є важливою гарантією захисту прав, свобод та законних інтересів. Не потребує доведення той факт, що надзвичайно важливими для загальної теорії права є два напрями:

1. Вдосконалення законодавства і забезпечення ефективного регулювання суспільних відносин.
2. Підвищення ефективності реалізації системи права як такої (про це детальніше буде йти мова далі).

Дослідження проблематики правового регулювання починається ще на початку другої половини ХХ ст. Слід зазначити, що ХХІ ст. характеризується загостренням глобальних проблем, активізацією процесів глобалізації, інтеграції тощо. Такі тенденції слугують новому розвитку держави і права на основі поглиблення теорії правової держави, громадянського суспільства, принципу верховенства права, пріоритету закону в ієрархії джерел права, гармонійного співвідношення національного і міждержавного права тощо.

У науковій літературі до сьогоднішнього часу не всім і не все зрозуміло про зміст таких понять, як “правове регулювання”, “дія права”, “правовий вплив”, “сприйняття права” тощо. Одні автори під правовим регулюванням розуміють вплив права на суспільні відносини за допомогою спеціальних юридичних засобів. Інші дослідники включають в правове регулювання всі види впливу права на свідомість та поведінку людей. Важливого значення набуває у зв’язку з цим проблема правового регулювання та правового впливу, їх взаємообумовленості та взаємоузгодження.

Правове регулювання в усіх випадках повинно бути зв’язаним з процесом регламентації дій учасників суспільних відносин, правовий вплив здійснюється і поза межами цієї регламентації. Правове регулювання — це особливий формалізований метод державної регламентації дій суб’єктів права. За часом воно співпадає зі строком дії норми права, а правовий вплив має свої строки, форми і методи впливу, що не співпадають з усіма компонентами правового регулювання. Норма права може бути відміненою, тобто не здатною здійснювати регулювання суспільних відносин, але вона може залишатися в пам’яті людей і при цьому впливати на їх свідомість.

© Оніщенко Н. М., 2008

* завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України, Заслужений юрист України

Норми права мають дві властивості: вони можуть впливати на поведінку людей і регулювати її.

Впливають на поведінку людей мотиви закону і наміри законодавця, але само по собі це не регулює суспільних відносин, не породжує конкретних правовідносин.

Будь-яке регулювання має, безумовно, певний вплив, але не будь-який вплив є регулюванням, тобто нормуванням суспільного життя.

Необхідною властивістю правового регулювання повинна бути здатність регламентувати відносини на основі юридичних норм. Правове регулювання, вказуючи суб'єктам права вид і межі дії, передбачає правові наслідки (позитивні і негативні), воно забезпечене силою державного примусу. А для правового впливу ця чіткість, визначеність не характерна.

Норма справляє вплив на поведінку людей визначенням правоздатності громадян і організацій, юридичними фактами тощо. При окресленні правоздатності норми права ще не регулюють поведінку людей, а впливають на їх волю і свідомість узагальнено. Норма права починає регулювати поведінку людей лише на стадії юридичного факту і закінчує в момент приписання дії правовідносин, коли буде досягнутий певний правовий ефект. Правове регулювання охоплює всі форми впливу права на суспільне життя: правотворчість, виховний вплив права, здійснення правових приписів в конкретних діях суб'єктів права, забезпечення виконання цих приписів, тобто саму правомірну поведінку, а також все, що створює основу і передумову для такої поведінки, забезпечує її.

У сферу правового регулювання можна включити також пропаганду права і перевірку доцільності і ефективності дії правових норм.

Слід мати на увазі, що правове регулювання — це тільки один з багатьох аспектів дії права в суспільстві. Воно характеризує спеціально-юридичний, а не інформаційний, орієнтаційний чи мотиваційний вплив на поведінку і діяльність суб'єктів права.

Соціальна роль права в значній мірі знаходить прояв за допомогою впливу на волю і свідомість людей. Цей вплив здійснюється як в процесі дії права на учасників суспільних відносин (поза конкретними правовідносинами), так і безпосередньо в ході правового регулювання.

Правовий вплив здійснюється через загальні правовідносини, які існують постійно, оскільки існує постійний зв'язок суб'єктів права з державою і між собою. Учасники суспільних відносин дотримуються правових норм постійно, хоча деякі з них можуть ніколи не стати учасниками певного виду правовідносин. Одночасно з впливом одних норм може здійснюватися правове регулювання інших, зокрема використовуються суб'єктивні права, застосовуються норми права, базуючись на правозастосовчих актах.

У цих випадках також відбувається вплив права на волю і свідомість людей, оскільки неможливо уявити жоден з моментів правового регулювання як механічний вплив правової норми і автоматичне несвідоме підкорення їй людей.

Правовий вплив може бути охарактеризований як всебічна і багатогранна (психологічна, державно-вольова, формальна, нормативна тощо) дія права.

Правове регулювання — це спеціальна дія права, що відрізняється за формою і за змістом, яка здійснюється через суб'єктивні права і обов'язки суб'єктів права, що виступають суб'єктами конкретних правовідносин. В цьому випадку мова іде не про простий вплив права (вплив на почуття, думки), а строго визначені приписи можливої і необхідної поведінки.

Відмінність правового регулювання від правового впливу полягає в тому, що при впливі відсутній державний примус як один з елементів правового регулювання.

Якщо правовому регулюванню властивий і примус, і переконання, добровільне виконання, то правовий вплив характеризується не тільки відсутністю примусу, але і неможливістю його застосування.

Проте було б недоцільним як основний критерій відмежування правового впливу від правового регулювання розглядати в останньому наявність примусу. Відсутність примусу в процесі правового регулювання є однією з відмінних рис дії права в демократичному правовому суспільстві, в якому механізм правового регулювання діє в основному без необхідності постійного примусу, зберігаючи його лише потенційно. Правове регулювання в цих випадках, а правовий вплив завжди як би поєднуються, співпадають з іншими видами соціального регулювання (нормами моралі, звичаями, корпоративними нормами тощо), де відбувається соціальна регуляція поза державним примусом.

Правове регулювання — це регулювання поведінки людей засобами правових велінь. Головне тут, усвідомлені правомірні дії суб'єктів не по відношенню до норм права і їх оцінки, а юридично значущі вчинки, здійснені відповідно до правових вимог.

За умови правового впливу суб'єкти права відчувають на собі його дію, усвідомлюючи ті положення, які висуває законодавець і які впливають з правових настанов (приписів, норм, заборон тощо).

При правовому регулюванні таке сприйняття у якого-небудь суб'єкта може бути відсутнім, але механізм регулювання повинен спрацювати, як тільки відбудуться всі умови, необхідні для дії правової норми.

При правовому впливі відбувається певна дія на суб'єктів права, досить часто визначаються їх вчинки, і рішення, але немає чіткого, регламентованого, формально-визначеного і гарантованого порядку, який є при правовому регулюванні.

Варіантність поведінки при впливі права значно ширша, ніж в процесі правового регулювання, де конкретні правовідносини створюють певні рамки, в межах яких зобов'язані діяти суб'єкти права.

Правовий вплив відрізняється від правового регулювання і по об'єкту, на який вони спрямовані. Об'єктом правового впливу є свідомість і поведінка людини, а об'єктом правового регулювання — суспільні відносини: економічні, політичні, соціальні, національні, майнові, особисті тощо.

Відмінність впливу і регулювання полягає і в тому, що право може впливати на правовідносини, формуючи у людей певні погляди, оцінки права, законності, ставлення до них тощо, а регулювати правосвідомість воно не в змозі. Право щодо правосвідомості виступає лише як фактор впливу, а не як регулятор, що відтворює певним чином думки і почуття.

У такий спосіб межі правового впливу і регулювання не ідентичні. Вплив охоплює більш широку соціальну сферу, має більш різнобічний соціальний прояв.

Розглядаючи процес впливу права на людей в аспекті його відмінності від правового регулювання, слід спробувати порівняти вплив і таку форму реалізації права, як дотримання правових норм. В останньому випадку норми права дотримуються добровільно, без втручання правоохоронних органів держави. Дотримання знаходить прояв у здійсненні необхідних дій або в утриманні від заборонених дій.

Є думка, що у випадках дотримання правових норм відбувається саме вплив, і немає правового регулювання. Отже, можна стверджувати, що правовий вплив реалізується і шляхом дотримання суб'єктами права в рамках загальних правовідносин, правових норм.

Більш складний взаємозв'язок правового впливу і такої форми його реалізації, як використання правових норм.

Використання — це активне здійснення суб'єктами права своїх суб'єктивних прав, що впливають з норм права. Використання (реалізація) суб'єктивного права, як правило, здійснюється в рамках конкретних правовідносин. У випадках використання права відбувається правове регулювання в конкретних правовідносинах, хоча дії їх суб'єктів добровільні і здійснюються за ініціативою громадян.

Про вплив же не можна казати тільки на підставі того, що застосовується чи не застосовується правова норма. Він може бути перевірений і за шкалою "дотримання", яка слугує одним з показників різнобічного впливу права на суспільний розвиток.

Отже, правове регулювання і правовий вплив — категорії, що знаходяться в одній площині, не співпадають, не ідентичні. Правовий вплив більш широке, об'ємне явище, ніж регулювання. Критерієм розмежування правового регулювання і впливу можуть бути види правовідносин, що відрізняються за рівнем їх врегулювання і за ступенем юридичного зв'язку їх суб'єктів.

Є зрозумілим, що для ефективного регулювання відносин недостатньо прийняти досконалий закон. Необхідно ще забезпечити і його якісну реалізацію. Ця проблема особливо не відчувалася, коли зароджувалися цивілізації (коли фактичні відносини часто прирівнювалися до дії права), проте з часом розширюються системоутворюючі зв'язки, вдосконалюється юридична техніка, виникають додаткові можливості для комплексного регулювання однієї соціальної ситуації.

У зв'язку з вищезазначеним спробуємо на доктринальному (теоретичному рівні) визначити коло проблем, які постають перед юридичною наукою та практикою сьогодні і мають бути

вирішеними саме задля покращення процесів правореалізації та правозастосування — мова піде про шляхи та напрями гармонізації правової системи України.

Викладені у цій статті напрями відображають сутнісні, найбільш рельєфні складові гармонізації сучасного розвитку правової системи України. Кожний із них може слугувати окремою темою монографічного дослідження або напрямом наукового аналізу.

Проблема ефективності законодавства, його результативності може і повинна розглядатися в декількох площинах. Тут повинен враховуватися внутрішній національний аспект та зовнішній, навіть зовнішньоінтеграційний, пов'язаний з імплементацією міжнародних стандартів у законодавство України. Ефективність законодавства може визначатися як його дієвість у загальнотеоретичному аспекті й щодо кожної галузі.

Сучасне трактування ефективності законодавства пов'язують із середовищем дії права, під яким розуміють взаємодію багатьох складових — стану економіки, політичного режиму, якості законодавства, ефективності роботи правових установ. Якщо ці фактори плідно взаємодіють, то формується певне середовище, що визначає правомірність дій суспільства, держави та індивіда.

На нашу думку, виправданою є точка зору, що проблему ефективності законодавства, щоб це не був так званий “холостий постріл”, слід розглядати за такими позиціями: законодавчий процес; якість закону; професіоналізм; інтеграційні процеси.

Законодавчий процес має послідовно визначені стадії — від формування правових ідей до їх втілення у правову форму відповідного нормативно-правового акта. Проте цей процес має свої особливості й суперечності, властиві кожній державі, де насамперед через встановлені процедури мають забезпечуватися конституційні принципи досягнення правових інтересів суспільства, особи та громадянина. Суперечності й конкуренція норм законодавчих актів виникають не тільки між галузевими структурами в системі законодавства, а й усередині самих галузевих інститутів і навіть окремих законів. Це можна пояснити тим, що параметри нового закону не моделюються системно, не перевіряються на конституційність. Наприклад, існує суперечність між нормою Бюджетного кодексу України (ст. 53) та ст. 14 Закону України “Про порядок погашення податкових зобов'язань платників податків перед бюджетними та державними цільовими фондами. У першому випадку виключне право надавати відстрочку надане Міністерству фінансів, у другому — податковим органам.

Як неодноразово зазначалося вітчизняними науковцями та практиками, найважливіша проблема — це системність і якість законів. Під якістю закону слід розуміти сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси. Перша вимога якості закону — це те, щоб він не залишився на папері, а застосувався на практиці.

Можна вирізнити два аспекти якості законодавства: соціальний, що пов'язаний із його змістом, і юридичний, що пов'язаний із формою. Слід розглянути це детальніше.

По-перше, зміст нормативно-правового акта повинен відповідати основним напрямкам розвитку суспільства, по-друге, не менш важливою є відповідність закону реальним умовам життя і відповідна ресурсозабезпеченість, по-третє, законність нормативно-правового акта, тобто відповідність Конституції України та іншим актам, по-четверте, закони повинні бути правовими, тобто відповідати принципам демократії і соціальної справедливості, а також нормам моралі, по-п'яте, відповідність закону розвитку правової системи в цілому, її взаємозумовленість з економічною, політичною та соціальною системами, по-шосте, слід розглянути дефініції. Сформульоване юристами Стародавнього Риму положення, відповідно до якого право повинно бути ясным, зрозумілим і чітко визначеним, є першочерговим для будь-якої правової системи. Принцип визначеності, точності, однозначності правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки, коли кожному членові суспільства зрозумілі його права і обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими мовними формами, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в певному суспільстві.

Зрозуміло, що право здатне встановлювати певні орієнтири лише у тому випадку, коли воно саме є якісним і зрозумілим. Звідси вимога семантичної однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати, які особи та в яких ситуаціях є суб'єктами юридичної відповідальності, а також чітко вказувати на правові наслідки певного діяння (ідеал “виваженості” права). Проте такі вимоги не виконуються в повному обсязі внаслідок семантичної

нечіткості можливих смислових тлумачень. Наприклад, у податковому законодавстві України термін “податковий кредит” вживають у трьох різних значеннях:

1) податковий кредит — як різновид пільг за Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” (ст. 5);

2) податковий кредит — як елемент обчислення і сплати податку на додану вартість (ст. 7 Закону України “Про податок на додану вартість”);

3) податковий кредит — як умова відстрочки (розстрочки) суми податкового зобов’язання (ст. 14 Закону України “Про порядок погашення зобов’язань платєжів податків перед бюджетними та державними цільовими фондами”).

Законотворення часто оминає професійних розробників-юристів, і тому нерідко закони стають втіленням політичної волі парламенту. При цьому залишаються поза увагою правова експертиза і принципи системності правового регулювання суспільних відносин.

Оцінюючи співвідношення об’єктивного і суб’єктивного у формуванні системи законодавства України, слід відзначити, що проблеми законотворчості починаються з початкової стадії — виникнення правової ідеї. Недалеким від істини може бути невтішний висновок про те, що дедалі менше ми спостерігаємо наявність у законотворчості доктринального підходу з боку суб’єктів законотворчої ініціативи, адже правовою доктриною рідко керуються у законотворчій практиці. Звернено увагу на те, що доктринальне значення більше мають партійні програми, політичні рішення, і тоді більш реальним стає досягнення результату в інтерпретації законодавця. За таких умов з’являються еkleктичні закони, а норми-регулятори вступають між собою у конкуренцію, виникають колізії та інші негативні наслідки законотворчості. Розрахунки на те, що авторитет держави може зробити такі закони дійовими, позбавлені підстав і серйозних аргументів.

На нашу думку, це призводить до значного погіршення якості законопроектів та інших нормативно-правових актів. У кращому випадку роль юридичної науки вони вбачають у проведенні наукової експертизи. Тому підвищення ролі і участі Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, інших інститутів НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України у законотворчій діяльності — нагальна потреба сучасного законотворення. Інакше законодавчу систему України очікує загроза перетворення проблем законотворення на негативну практику. Ось чому тенденція до посилення впливу вузько групових інтересів під елегантною назвою “лобізм” практично може підмінювати правотворчість. У такому разі процес формування і об’єктивізації права в інтересах суспільства і громадянина дедалі ускладнюється, і ми маємо закони, які викликають багато критики і нарікань.

Кожний нормативний акт повинен мати своїх авторів. Мистецтво автора при розробці проектів нормативних актів включає професіоналізм та науковий досвід, творчість, новаторство, ґрунтовне вирішення правових проблем. Безіменність у праві хибна тому, що немає кому пред’явити претензії щодо відшкодування збитків від недобросовісної правової продукції. Анонімність її авторів приховує від суспільства їхню некомпетентність і дилетантство, призводить до безвідповідальності за шкоду, заподіяну державі, суспільству і суб’єктам господарювання.

Ще однією складною проблемою теоретико-правових досліджень є проблема взаємозв’язку правової системи та держави.

Слід мати на увазі, що правова система повинна чітко реагувати на прояв двох полярних тенденцій. З одного боку, є очевидною тенденція до певної стандартизації державної формотворчості — ті моделі чи форми, які існують в найбільш розвинутих демократичних країнах, запозичаються, причому інколи цілком механічно, без урахування національної специфіки. З іншого боку, навпаки, знаходить прояв тенденція до збільшення різноманіття форм державного устрою, з’являються національно-специфічні моделі, що є наслідком адаптації загальновідомих візрів до специфічних умов будь-якої конкретної держави.

Поєднання всієї сукупності політичних, економічних, соціальних, соціокультурних і інших факторів у даній державі створює специфічне середовище, що трансформує загальновізані форми формують елементи держави.

Заслужує на увагу і те, що в українській юридичній науці сутність держави тривалий час розглядається тільки з класових позицій.

Думка про державу як про інструмент урегулювання класових суперечностей, організацію, що задовольняє інтереси всіх чи більшості соціальних сил, надкласової організації, інструмент класового компромісу тощо не визнавалася.

Питання про соціальне призначення держави в українській юридичній науці не було предметом глибокого аналізу.

Питання про соціальне призначення держави заслуговує на увагу ще й тому, що без такого аналізу неможливо дати більш об'єктивну картину існування держави на всьому її багатогранному шляху. Соціальне призначення сучасної держави полягає в її різнобічній широкій діяльності, спрямованій на вирішення не вузько класових завдань, а завдань, що впливають з необхідності нормального, безконфліктного існування суспільства.

Не викликає заперечень той факт, що в державі є постійними міри, що відповідають інтересам всього суспільства, усіх соціальних груп, всіх прошарків.

Сучасна держава — соціальний арбітр, орган вирішення загальних справ, організатор багатьох важливих заходів, без здійснення яких не може нормально функціонувати сучасне суспільство.

Держава повинна запобігати диференціації суспільства, щоб не допустити гострих соціальних конфліктів.

Жодна держава не має іншої альтернативи, крім участі у збереженні людства і вирішення глобальних проблем у демократичній перебудові внутрішньодержавного, національного і світового порядку, в зміцненні гарантій прав і свобод особи, в активному запобіганні тоталітаризму.

Заслуговує на увагу і зовнішньополітичний аспект актуальності теми. Вдосконалення сучасної держави, визнання фундаментальних принципів європейського розвитку створює правові та політичні умови для долучення України до міжнародних стандартів міської демократії.

Реформування нашої держави, що відбувається сьогодні, має відбуватися не спонтанно, методом спроб і помилок, а на основі певної наукової бази, певних теоретичних наробок, відображених у правовій системі. Механічна екстраполяція досягнень розвитку державності у високорозвинутих країнах неможлива, оскільки це призводить до суттєвої деформації і втрати позитивного потенціалу навіть тих державних інститутів, які добре себе зарекомендували. Події останніх років досить переконливо продемонстрували, що некритичне використання іноцивілізаційного досвіду, що здійснюється навіть з добрими намірами, не здатне привести до позитивних результатів. Тільки усвідомлення сутності і найбільш значущих якостей і характеристик саме Української держави може дати змогу українським реформаторам досягти позитивних наслідків у визначеному курсі реформ; є необхідним науковий аналіз поставленої проблеми, від ступеня успішності розробки якої багато в чому залежатиме практична діяльність подальшому реформуванню українського суспільства, держави і правової системи.

Становлення правової державності передбачає генезис особливих правових відносин між громадянином і державою, між органами державної влади, а також оновлену взаємодію між суспільством та політичними силами.

Особливу увагу сьогодні слід приділити інституту відповідальності держави перед особою як одній з основних гарантій прав і свобод людини. Причому слід зауважити, що правова система сьогодні зовсім не налаштована на розвиток і вдосконалення цього інституту.

Цікавим ракурсом досліджуваної проблеми є вивчення явища правового нігілізму. Серед багатьох публіцистичних досліджень останнього часу можна зустріти висновок, що найбільш “геноправослухняною” нацією є англійці. Це пояснюється формуванням та розвитком системи прецедентного права, досить значним “часовим” віком кожного з прецедентів англосаксонської правової системи.

До “геноправослухняних” націй традиційно відносять слов'янські нації, причому, цитуючи Салтиков-Шедріна, Герцена, Тургенева, роблять загальний висновок, що, живучи “на слов'янських землях, не порушувати закони” неможливо. Не вдаючись в детальний аналіз “геноправослухняної” теорії, вважаємо за потрібне зазначити, що стан правової свідомості, навіть “правової налаштованості” в державі, явища так званого правового нігілізму віддзеркалюють нігілізм соціальний.

Сьогодні соціальний нігілізм знаходить прояв в різних напрямках несприйняття певними прошарками суспільства курсу реформ, нового влаштування життя і нових “ринкових” цінностей, невдоволення змінами, соціальні протести проти “шокових” методів здійснення перетворень; незгода з тими чи іншими політичними рішеннями і акціями, невизнання певних державних інститутів і структур влади, їх лідерів, відкидання не властивих українському менталітету деяких західних взірців поведінки, моральних орієнтирів, націоналізм, взаємний пошук “ворогів”.

Суттєву роль у цих процесах відіграє громадська думка. Проте в сучасних умовах вона стає менш чутливою до моральних порушень, навіть деградації. До певної міри це породжує заперечення багатьох правових настанов та цінностей.

Правовий нігілізм — це різновид соціального нігілізму як родового поняття. Сутність його — в загальному негативному ставленні до права, законів, нормативного порядку. З точки зору витоків, причин — в юридичному невігластві, невихованості основної маси населення.

Такі антиправові настанови і стереотипи є елементом, властивістю суспільної свідомості і національної психології, відмінною особливістю культури, традицій, способу життя.

Одним з відправних моментів тут виступає зневажливе, скептичне сприйняття права. Оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, в свою чергу, характеризує міру цивілізованості суспільства, стан його духовності, світогляду, соціальних почуттів, звичок.

Стійка недовіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливості і навіть необхідність права — такий морально-психологічний генезис даного феномену. Крім того, ставлення до права може бути байдужим, індиферентним, що також свідчить про нерозвиненість правової свідомості людей. Справляє свій вплив відсутність необхідного правового досвіду, навичок, грамотності, системи правової освіти населення.

Причини — це також і багатовікова правова незабезпеченість суспільства, нерівність компетентності уряду та інших органів влади, ігнорування національної самобутності народу — все це сприяло послабленню або, навіть, втраті поваги до законності, до необхідності встановлення та дотримання правопорядку.

Незважаючи на різні тлумачення, визначення та дефініції категорії правового нігілізму, всі без винятку вчені зазначають, що це явище є результатом певної деформації правової свідомості на певному історичному етапі розвитку суспільства.

Декілька слів про форми прояву правового нігілізму. Серед них називають теоретичну та практичну. В першому випадку має місце теоретичне, концептуальне обґрунтування правового нігілізму, коли вчені, філософи, політологи доводять, що є більш важливі цінності (наприклад, світова пролетарська революція), ніж право взагалі, а тим більше — права окремої людини. В другому випадку відбувається реалізація вказаних поглядів і вчень на практиці, що часто стає терором держави проти свого народу, багатомільйонними жертвами серед населення, перетворення правлячої еліти у злочинну кліку.

Відіграє свою негативну роль і просто необізнаність з правовими нормами. Проте людині як духовній істоті неможливо жити на землі поза правом. Отже, великого значення набуває проблема правового всеобучу.

Правовий нігілізм має в нашій країні сприятливі умови, відповідне підґрунтя і, навіть, до деякої міри, виправдовується такими явищами, як відсутність стійкого правопорядку, порушення правових приписів на рівні чиновників високого рангу, зловживання службовими обов'язками високих посадовців. Коливання настроїв наших соціумів завжди були досить широкого діапазону — від повного правового нігілізму до повного захоплення, не менш шкідливого правового іdealізму. Ідея закону асоціюється з главою держави, а не з юридичними нормами та приписами. В суспільній свідомості право — це те, що походить від державної влади, власне є “наказом” влади. Проте ще Л. Фейербах відзначив, що в державі, де все залежить від волі самодержавця, кожне правило стає досить хитким.

Важливу роль у цих процесах повинен відігравати Уповноважений Верховної Ради з прав людини, одним з напрямів діяльності якого мусить бути правова освіта.

Особлива увага належить Уповноваженому з прав людини в правоосвітній діяльності серед молоді, для чого необхідно залучати педагогів, представників державних структур. Відсутність системної, комплексної роботи, координації діяльності різних структур у даному напрямі спричиняє недостатній рівень ефективності правоосвітницької роботи в галузі прав людини.

Співробітники апарату Уповноваженого самостійно в рамках співробітництва із зацікавленими органами, мають брати участь у науково-практичних конференціях, семінарах, конкурсах, круглих столах, присвячених проблемам прав особи і вдосконаленню механізму захисту прав, що дозволяє вести належну правову просвіту серед різних груп населення.

Всі означені ракурси є досить цікавими у зв'язку з маловивченою у науці проблематикою “сприйняття права”. Слід враховувати, що успіхи або прораховки правореалізації багато в чому прямо залежні від цієї категорії.

Важливим вектором сьогодення, виміром якості нашого життя, успішного здійснення багатьох, а можливо, переважної більшості реформ є сприйняття права загалом, окремих його інститутів і норм зокрема в нашому суспільстві.

Серед багатьох ракурсів наукових досліджень у сфері “людина — право” проблематиці сприйняття права, на жаль, не приділялася належна увага на жодному з етапів розвитку національного суспільства. Безумовно, аналізувалися науково необхідні характеристики права, такі як його сутність і природа, призначення і дієвість, ефективність правових норм і їх місце в національних правових системах, урешті-решт, досліджувалася категорія цінностей та значення “авторитету” або престижу права. Проте, на жаль, учені-правознавці не замислювалися в рамках пошукових праць, наскільки та чи інша норма може і стане сприйнятою кожним індивідом, особою, громадянином, повага до права, його дотримання та підтримка будуть бажаними для кожного, а не насильницьким примусовим процесом або, ще гірше, ставлення до правових норм характеризуватиметься як презирливе, байдуже.

Чинна законодавча база України свідчить про те, що в ній загалом враховані не тільки національні, а й європейські вимоги і стандарти, і при тому можна спостерігати повну дисфункціональність у сферах правового регулювання, правореалізації, правозастосування, яку пояснити важко, якщо враховувати тільки недоліки тих чи інших правозастосувальних механізмів. Пояснення “недієвості”, часткової або повної, законодавчих норм слід шукати, на нашу думку, і в емоційно-вольовій сфері розвитку та життєдіяльності індивідуума. Йдеться передусім про категорію “сприйняття права”.

Декілька слів щодо наукового терміна “сприйняття”, розглянемо його зміст, сутність та тлумачення. Так, “сприйняття” визначалося як складний психологічний акт, засобами якого ми пізнаємо, засвоюємо те, що нам дано в почуттях, запроваджуємо в наш загальний досвід, за допомогою цього останнього акту об’єктивуємо наші відчуття, тобто розміщуємо їх у просторі поза нашою свідомістю і приймаємо їх як істинні і відповідні дійсності¹. Дефініція “сприйняття” наведена й у відомому словнику С. Ожегова. Він визначив цей термін як безпосереднє відображення дійсності у свідомості, здатність сприймати, розрізняти і засвоювати явища зовнішнього світу².

За тлумачним словником В. Даля, “сприймати” означає щось отримувати, приймати, одержувати, засвоювати для себе³. У більш ранньому виданні цього словника “сприйняття” навіть розглядається як засвоєння чогось корисного, наприклад, освіти для народу⁴.

У філософських виданнях “сприйняття” тлумачиться як певне перетворення в суб’єктив різноманітні подразнень у чуттєвій сфері⁵. Також “сприйняття” (сприймання) характеризується як чуттєве осягнення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей та особливостей за безпосередньої їх дії на органи чуття. Сприйняття як процес формування образу предмета і результату цього процесу — сам образ. Найбільш вагомими властивостями сприйняття є предметність, цілісність, константність, категоріальність. У сприйнятті завжди мають різноплановий вияв інтереси, пристрасті й уподобання, установки конкретного індивіда, його особистий життєвий досвід та буттєві проекти⁶.

Проте особливо вдалою характеристикою цього терміна, на нашу думку, вважають таку: сприймати — запам’ятовувати, засвоювати, схоплювати розумом зрозумівши щось; збагнувши суть чогось, визнати щось; виявити своє ставлення до чогось, так чи інакше реагувати на щось, що повною мірою можна віднести і до правової дійсності. Дослідження цієї категорії, безумовно, потребує необхідної уваги не тільки з боку правознавців-теоретиків, а й представників інших наукових спрямувань, цивільної науки, оскільки останні, безпосередньо, в тому числі аналізують можливість забезпечення і захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.

Слід окремо наголосити на аналізі сприйняття окремих правових норм та інститутів не тільки на рівні пересічного громадянина — суб’єкта права, а й на рівні професійного або доктринального суб’єкта — представника певного різновиду юридичної практики або правової науки. Адже багато колізій, суперечок, протиріч, навіть конфліктів окремих правоположень різних нормативних правових актів залежать не тільки від їх тлумачення, а й від сприйняття останніх. Ця проблематика є надзвичайно важливою для подальшого вивчення можливостей гарантування і забезпечення прав і свобод громадян.

¹ Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Иллюстрированный энциклопедический словарь. Современная версия. — М.: Эксмо, 2006. — С. 22.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Сов. энцикл., 1964. — С. 95.

³ Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. — М.: Эксмо, 2007. — С. 146.

⁴ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. — М.: Русский язык, 1989. — Т. 1. — А-3. — С. 250.

⁵ Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — С. 77.

⁶ Философский энциклопедический словарь. — К.: Абрис. 2002. — С. 607.